

પ્રવચન નં. ૯ ગાથા-૬-૭ ગુરુવાર, માગશર વદ ૧૦, તા. ૦૫-૦૧-૧૯૬૭

‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’. ૬ઠ્ઠી ગાથા છે. ૬ ઠ્ઠી ગાથા છે ને નયનો અધિકાર ચાલે છે. નિશ્ચય અને ઉપચાર એટલે નિશ્ચય અને વ્યવહાર તેનું જેને જ્ઞાન છે તેવા આચાર્યો. અનાદિના અજ્ઞાનનો નાશ કરવામાં નિમિત્ત છે. એ નિશ્ચય અને વ્યવહાર એનો જાણનાર તીર્થનું પ્રદર્શન કરી શકે છે. પછી કહ્યું કે વસ્તુ શું? નિશ્ચય ભૂતાર્થ છે અને વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે. આત્માનો અભેદ સ્વભાવ એ ભૂતાર્થ છે. બાકી બધું અભૂતાર્થ છે. વ્યવહાર તેને બતાવે ખરો. પણ એ વ્યવહાર પોતે અભૂતાર્થ છે. એનો અર્થ થયો કે ‘ભૂતાર્થ બોધ વિમુક્ષ સંસાર’ સ્વભાવ સન્મુખના બોધ વિનાનો, શુદ્ધ સ્વભાવના બોધ વિનાનો, એકલા વ્યવહારના બોધવાળા એ સંસાર જ છે. સમજાણું કાંઈ? એનો અર્થ થયો કે, ભૂતાર્થ વિમુખ એ સંસાર ને ભૂતાર્થ સન્મુખ તે મોક્ષ. ત્રિકાળ સ્વરૂપ ભૂતાર્થ અભેદ વિકારથી રહિત એનો આશ્રય કહો કે સન્મુખતા કહો. એના સન્મુખ છે તે મોક્ષને માર્ગ છે. સમજાણું કાંઈ? એનાથી એકાંતરૂપ વિપરીત વ્યવહારથી માનનારા એ અભિપ્રાય તો તદ્દન સંસાર છે, એમ પાંચમી (ગાથામાં) કહ્યું.

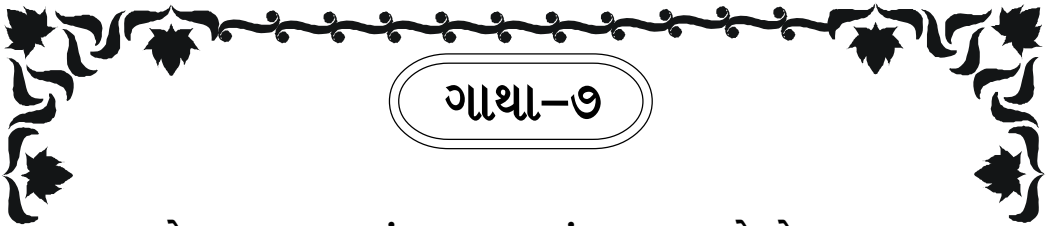
ત્યારે કહે છે, વ્યવહાર કહે છે શું કરવા? અજ્ઞાની એકલો આત્મા ભિન્ન નથી સમજતો એને જાણવામાં આવ્યો નથી. ભૂતાર્થ જે વસ્તુ છે જે રાગ વિનાની, પરના સંબંધ વિનાની એવી ચીજ એના જ્ઞાનમાં અનાદિથી અજ્ઞાનીને આવી નથી. તેથી એને વ્યવહારથી ભેદ પાડીને દેવ આદિના સંબંધે એના જીવની ઓળખાણ અભેદની બતાવે છે. સમજાણું કાંઈ? બતાવવું છે તો અભેદ સ્વરૂપ ભૂતાર્થ પણ એકલો આત્મા રાગ રહિત કોઈ દિ’ એણે જોયો નથી, જાણ્યો નથી, માન્યો નથી, ઓળખ્યો નથી એથી એને ભેદ પાડીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા એટલો ભેદ પાડીને સમજાવ્યું છે. એ ભેદ એ વ્યવહાર છે. સમજાવ્યો છે અભેદ. આશ્રય અભેદનો લેવા માટે. અભેદની સન્મુખ થવા માટેનો વ્યવહારનો ઉપદેશ છે. વ્યવહારનો ઉપદેશ વ્યવહારની સન્મુખ રહેવાનો નથી. સમજાય છે કાંઈ?

શરૂઆતથી જ ઘણું વર્ણન કર્યું. જુઓ! ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી (ગાથા). વસ્તુ. ભગવાન આત્મા ભૂતાર્થથી સન્મુખ છે, ભૂતાર્થ સ્વભાવ જ્ઞાયકભાવની સન્મુખ છે એ માર્ગ છે. એને પછી વિકલ્પ આદિ હોય છે એનો એ જાણનાર છે પણ ધર્મી જીવનું સન્મુખપણું સ્વભાવ સન્મુખ હોય છે. સમજાણું કાંઈ? તેથી છઠ્ઠીમાં કહ્યું કે, વર્ણન ભેદથી એને કહ્યું પણ એને કહેવું છે કે, આ વસ્તુ જે અભેદ છે એની સન્મુખ થા. ભેદથી કહ્યું છે એની સન્મુખતા છોડી દે. સમજાણું કાંઈ? અને ભેદથી કહેતા જ એ જો એકલા ભેદને જ પકડે; ન્યાંથી નિશ્ચયનો લાભ બતાવ્યો હતો ને! એ પણ કાંઈક લાભદાયક છે કે નહિ? એમ કરીને એ વ્યવહારને જ પકડે (તો) કહે છે કે, એને દેશના ઉપદેશને લાયક નથી. જે હેતુ કહેવો

હતો એ હેતુ પકડતો નથી અને જ્યાં વ્યવહાર દ્વારા કહ્યું ત્યાં એને પકડ્યો, કહેવાનો આશય તો અભેદને છે. સમજાણું કાંઈ?

જુઓ! આ શ્રાવકના અધિકાર પહેલા આ એને વાસ્તવિક ભૂતાર્થની સન્મુખ બોધ હોય અને અભૂતાર્થનું એને જ્ઞાન હોય. સમજાય છે ને? એ ૮મી ગાથામાં કહેશે. પહેલા ચોથી (ગાથામાં) કહી ગયા બન્નેનું એને જ્ઞાન હોય. આઠમીમાં કહેશે કે, શિષ્યને પણ બેનું જ્ઞાન હોય, એમ કહેશે. સાંભળનારને પણ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ એના સન્મુખનો બોધ અને વ્યવહાર છે તેનું પણ એને જ્ઞાન હોવું જોઈએ કે, વ્યવહાર છે. તો એ શિષ્ય સાંભળવાને લાયક છે. સમજાણું કાંઈ? કહેનારને લાયકની વાત તો પહેલી આવી ગઈ. ભૂમિકા બહુ સરસ બાંધી છે, ૮ ગાથા દ્વારા. જુઓ!

છેલ્લો શબ્દ આવ્યો ભાવાર્થનો છઠ્ઠીનો 'નિશ્ચયનયની શ્રદ્ધા વિના કેવળ વ્યવહાર માર્ગમાં જ જે પ્રવર્તે તે મિથ્યાદૃષ્ટિને ઉપદેશ કરવો નિષ્ફળ છે.' જે અભેદ સ્વરૂપની સન્મુખ (થવા) માટે ઉપદેશ કર્યો હતો એ ઉપદેશનો આશય પકડ્યો નહિ, ઉપદેશને પકડ્યો. જુઓ! વ્યવહાર આવ્યો કે નહિ? વ્યવહારથી કાંઈ લાભ ખરા કે નહિ પચાસ દોકડા? 'શોભાલાલજી'! વ્યવહારના પચાસ દોકડા ને નિશ્ચયના પચાસ દોકડા, એમ ખરું કે નહિ? ભાઈ! એ તો વ્યવહાર ભેદ પાડીને સમજાવવાનો હેતુ તો અભેદમાં સન્મુખ થવા માટે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ભારે! ભૂમિકા જ ૮ ગાથામાં એવી બાંધી છે ને...! એ વાત ન સમજે અને વ્યવહારથી જ્યાં કથન આવે, ભેદથી કથન આવે, સંયોગના કથનથી એને આત્માને સમજાવે, એને ભેદને-સંયોગને જ માની લે તો જે આશય કહેવો હતો એ સમજે નહિ તો એને ઉપદેશ શી રીતે દેવો? સમજાય છે? એ ઉપદેશને લાયક નથી. હવે સાતમીમાં કહે છે.

આગળ કેવળ વ્યવહારનયનું શ્રદ્ધાન થવાનું કારણ બતાવે છે -

માણવક એવ સિંહો યથા ભવ્યત્યનવગીતસિંહસ્ય ।

વ્યવહાર એવ હિ તથા નિશ્ચયતાં યાત્યનિશ્ચયજ્ઞસ્ય ॥૭॥

અન્વયાર્થ :- [યથા] જેમ [અનવગીતસિંહસ્ય] સિંહને સર્વથા ન જાણનાર પુરુષને [માણવક :] બિલાડી [એવ] જ [સિંહ :] સિંહરૂપ [ભવતિ] થાય છે, [હિ] નિશ્ચયથી [તથા] તેમ જ [અનિશ્ચયજ્ઞસ્ય] નિશ્ચયનયના સ્વરૂપથી અપરિચિત પુરુષને માટે [વ્યવહાર :] વ્યવહાર [એવ] જ [નિશ્ચયતાં] નિશ્ચયપણું [યાતિ] પામે છે.

ટીકા :- ‘યથા હિ અનવગીતસિંહસ્ય માળવક એવ સિંહો ભવતિ’ જેમ નિશ્ચયથી (ખરેખર) જેણે સિંહને જાણ્યો નથી તેને બિલાડી જ સિંહરૂપ થાય છે. તથા ‘અનિશ્ચયજ્ઞસ્ય વ્યવહારઃ એવ નિશ્ચયતાં યાતિ’ -તેમ જેણે નિશ્ચયનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેમને વ્યવહાર જ નિશ્ચયરૂપ થાય છે. અર્થાત્ તેઓ વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની બેસે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ બાળક સિંહને ઓળખતું નથી, બિલાડીને જ સિંહ માને છે તેમ અજ્ઞાની નિશ્ચયના સ્વરૂપને ઓળખતો નથી, વ્યવહારને જ નિશ્ચય માને છે. તે જ બતાવીએ છીએ. જે જીવ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ આત્માના શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, આચરણરૂપ મોક્ષમાર્ગને ઓળખતો નથી તે જીવ વ્યવહારદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું સાધન કરી પોતાને મોક્ષનો અધિકારી માને છે. અરિહંતદેવ, નિર્ઝથ ગુરુ, દયાધર્મનું શ્રદ્ધાન કરી પોતાને સમ્યગ્દષ્ટિ માને છે. અને ક્રિયિત્ જિનવાણીને જાણી પોતાને જ્ઞાની માને છે, મહાવ્રતાદિ ક્રિયાનું સાધન કરી પોતાને ચારિત્રવાન માને છે. આ રીતે એ શુભોપયોગમાં સંતુષ્ટ થઈ, શુદ્ધોપયોગરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રમાદી છે તે કારણે કેવળ વ્યવહારનયના અવલંબી થયા છે એને ઉપદેશ આપીએ તો નિષ્ફળ છે. અહીં પ્રશ્ન ઊપજે છે કે આવા શ્રોતા પણ ઉપદેશ લાયક નથી.

‘આગળ કેવળ વ્યવહારનયનું શ્રદ્ધાન થવાનું કારણ બતાવે છે -’ હેતુ શું છે? શિષ્ય વ્યવહારને જ પકડે છે. સમજાય છે ને? માટે એ ઉપદેશને લાયક નથી એમ કહેવાનો આશય શું છે? એ સાતમી ગાથામાં કહે છે. કમસર ગાથા લીધી છે, હોં!

માળવક એવ સિંહો યથા ભવ્યત્યનવગીતસિંહસ્ય ।

વ્યવહાર એવ હિ તથા નિશ્ચયતાં યાત્યનિશ્ચયજ્ઞસ્ય ॥૭॥

સમજાણું કાંઈ? શું કહે છે? જુઓ! ‘જેમ સિંહને સર્વથા ન જાણનાર પુરુષને બિલાડી જ સિંહરૂપ થાય છે,...’ બિલાડીને સિંહ ઓળખાવ્યો કે, સિંહ કેવો હોય? કે, જો આ કુર જેના નખ હોય, આમ કાળ વાળ હોય ને રુછડા મોટા હોય ને મીંદડીને મોઢા ઉપર અને કાળા કાંટા હોય, આમ કુરતા હોય અને જેને નખ હોય. એમ બતાવ્યું એવો સિંહ. ત્યાં એ મીંદડીને જ સિંહ માની લીધો. બિલ્લી, બિલાડી. બિલાડી, મીંદડી કહે છે અમારે. બિલ્લી-બિલ્લી. બિલાડી છે ને એમાં? બિલાડી કહો કે બિલ્લી કહો કે મીંદડી કહો! અમારા ‘કાઠિયાવાડ’માં મીંદડી (કહે છે).

મુમુક્ષુ :- એનાથી કાંઈક મળે છે તો ખરું ને?

ઉત્તર :- કાંઈ મળતું નથી જરીએ. એ તો એને બતાવીને ન્યાં લઈ જવો છે. ‘મીંદડી વાઘ તણી માસી’ એવું આવે છે, ‘કાઠિયાવાડ’માં આવે છે એવું. વાઘ નહિ.

કહે છે, ‘સિંહને સર્વથા...’ બિલકુલ ‘નહિ જાણનાર...’ એવા પુરુષને મીંદડી, બિલાડીથી

ઓળખાવ્યો કે, જો આ સિંહ આવો હોય, આવો હોય. ‘સિંહરૂપ થાય છે,...’ કહ્યું હતું ને એક ફેરી? છોકરો હાથીને નહોતો જાણતો પછી એને હાથી નહોતો બતાવવો એને મચ્છર બતાવવો હતો, મચ્છર. આટલા પગ લાંબા કરીને બતાવ્યું કે જો મચ્છર આવો હોય, મચ્છર તો આટલો હોય પણ પેલા લાંબા પગ કરીને એને પગની રેખાઓ બતાવવા હેઠલી પહોળી, અંદર ઝીણી બતાવવા લાંબા ચાર પગ કરી મચ્છર બતાવ્યું ... જો આવો મચ્છર હોય. એમાં આવ્યો ગામમાં હાથી પેલો છોકરો કહે લ્યો! સાહેબ! આ મચ્છર આવ્યો. મચ્છરને મોટો લાંબો કરીને બતાવ્યો મચ્છરનું બરાબર રૂપ બતાવવા ત્યાં એ મચ્છરને પેલો હાથી માની લીધો. જો મોટા ચાર પગ લાંબા ને એમાં પણ લાંબા હતા, હોં! મેં ચિત્ર આમ બરાબર જોયું હતું ત્યાં નહોતું? નિશાળમાં હતું. આમ લાંબા પગ ચાર. એના બધા નીચલા પગ જરી પહોળા બતાવવા, રૂંવાટી બતાવવા માટે મોટા કર્યા. (છોકરો કહે), લ્યો! સાહેબ! લ્યો! હાથી આવ્યો. જોયું? ... કે, આપે નહોતો બતાવ્યો? પણ એ તો મેં મચ્છર બતાવ્યો હતો. એ તો મચ્છરને મોટો કરીને બતાવ્યો હતો, મચ્છરનું રૂપ બરાબર જણાવવા. એ હાથી આવો મચ્છર નથી, આ તો હાથી છે. એમ મીંદડીનું રૂપ બતાવીને સિંહ આવો હોય એમ બતાવતા મીંદડીને જ તે સિંહ માની લે.

એ ‘નિશ્ચયનયના સ્વરૂપથી અપરિચિત પુરુષને...’ જુઓ! ‘તેમ જ...’ એનો દાખલો. નિશ્ચયનયના સ્વરૂપ ‘અનિશ્ચયજ્ઞસ્ય’ નિશ્ચયનું જેને ભાન નથી કે વસ્તુ અભેદ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તેનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન, તેની શ્રદ્ધા તે શ્રદ્ધા અને એના સ્વરૂપમાં રમવું એ ચારિત્ર. એવા વસ્તુના અભેદ ચૈતન્ય સ્વરૂપ પરમાનંદનું જેને જ્ઞાન નથી, એની જેને શ્રદ્ધા નથી, એની જેને અંતર રમણતા નથી અથવા એનું જ્ઞાન જ નથી.

‘અપરિચિત પુરુષને માટે વ્યવહાર જ નિશ્ચયપણું પામે છે.’ એને તો એ વ્યવહારથી સમજાવ્યો તો વ્યવહાર નિશ્ચય થઈ ગયો. ભેદ પાડીને બતાવ્યો તો ભેદ જ નિશ્ચય થઈ ગયો. દેહથી આત્મા કહ્યો, દેવથી, આ દેવ તે આત્મા, મનુષ્ય તે આત્મા, દેવ ને મનુષ્ય જ આત્મા થઈ ગયો. કહો! સમજાણું કાંઈ? કહે છે એ અજ્ઞાનીને તો દેશના પણ લાયક નથી. એ માથે છઠ્ઠીમાં આવી ગયું. કહો! સમજાણું આમાં?

ટીકા :- “યથા હિ અનવગીતસિંહસ્ય માણવક એવ સિંહો ભવતિ જેમ નિશ્ચયથી (બરેબર) જેણે સિંહને જાણ્યો નથી તેને બિલાડી જ સિંહરૂપ થાય છે.’ બિલાડી, બિલ્લી. કહો! ‘અનિશ્ચયજ્ઞસ્ય વ્યવહારઃ એવ નિશ્ચયતાં યાતિ’ એનો દષ્ટાંત છે, એ સિદ્ધાંત છે. ‘તેમ જેણે નિશ્ચયનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી...’ કે, ભગવાન આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ તેની સન્મુખ થવું તે નિશ્ચય. તેવા સન્મુખથી જેણે આત્માને જાણ્યો નથી. અભેદ અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ ચૈતન્યજ્યોત પૂરી છે. એવા ‘નિશ્ચયનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેમને વ્યવહાર જ નિશ્ચયરૂપ થાય છે.’ એને તો એ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પરિણામ એનાથી એ બતાવ્યો કે, લ્યો! આ કરનાર એ આત્મા,

આ આત્મા. આ નહિ હોં! એ આત્મા. ત્યાં એને એ જ સર્વસ્વ થયું, એ દયા જ આત્મા થઈ ગયો. દયાના ભાવવાળો એ આત્મા, એમ કહ્યું. બતાવવો છે આત્મા. દયાના ભાવમાં રોકવો નથી પણ ત્યાં દયાના ભાવ તે આત્મા, દયાના ભાવ સહિત તે આત્મા. આત્મામાં તો ... દયાનો ભાવ જ આત્મા થઈ ગયો એને. એવું થઈ ગયું છે આ. કહો! ‘માંગીરામજી’! શું થયું છે? એવું થયું છે કે નહિ?

આત્મામાં એ રાગ હોય છે. દયાનો, મહાવ્રતનો આદિ આત્માને રાગ હોય છે. એમ કરીને રાગ તે આત્મા એમ બતાવવો નથી પણ રાગ રહિત એ આત્મા, એ આ આત્મા એમ આત્મા અભેદ બતાવવો હતો રાગથી ભિન્ન એને ઠેકાણે રાગને જ આત્મા માની લે છે. દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત, તપ, પૂજા એનાથી (બતાવ્યું) જુઓ! ભાઈ! આવું જ્યાં નિમિત્ત હોય ત્યાં અંદર અભેદ સન્મુખની દૃષ્ટિ હોય એને આવો વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. એને પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, અઠ્યાવીસ મૂળગુણના રાગ એવી જ્યાં આગળ નિમિત્તતા હોય એને અંદરમાં નૈમિત્તિકતા શુદ્ધના સ્વભાવની સન્મુખતાની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને ચારિત્ર હોય, એમ બતાવવું હતું. પેલું આવ્યું હતું ને? ‘પ્રવચનસાર’ની ગાથામાં. દ્રવ્યસ અનુસારી ચરણમ્, ચરણ અનુસારી દ્રવ્યમ્, દ્રવ્ય અનુસારી ચરણમ્, ચરણ અનુસારી દ્રવ્યમ્. એને કીધું કે, ભાઈ! દ્રવ્યને અનુસારે ચારિત્ર હોય. એટલે? કે જે શુદ્ધ સ્વભાવને અનુસરીને સન્મુખ થઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર કર્યા છે એને આવા જ પંચ મહાવ્રતના, અઠ્યાવીસ મૂળગુણ આદિના પરિણામ હોય. ‘દવ્વસ અનુસં ચરણમ્’ અને ચરણ અનુસાર દ્રવ્યમ્. અને જેને અઠ્યાવીસ મૂળગુણ, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય ત્યાં આગળ નિશ્ચય આવો હોય. અભેદ ત્યાગ આવો હોય. એનાથી નિમિત્ત આવું હોય ત્યાં નૈમિત્તિક આવું હોય એમ બતાવતા નિમિત્તને જ વળગી પડ્યો. સમજાણું કાંઈ?

‘તેમ જેણે નિશ્ચયનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી તેમને વ્યવહાર જ નિશ્ચયરૂપ થાય છે. અર્થાત્ તેઓ વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની બેસે છે.’ બતાવ્યું કે, જુઓ! આવા ચોથે ગુણસ્થાને સમ્યગ્દૃષ્ટિને સ્વભાવ સન્મુખની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને અંશે રમણતા થઈ છે ત્યાં એને ભાવ હોય તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો ભાવ, દયા-દાનનો ભાવ, પરમાત્માની ભક્તિનો ભાવ વગેરે ભાવ હોય. એ ભાવ હોય ત્યાં આગળ સામે સ્વભાવ સન્મુખના નિશ્ચય દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને રમણતા હોય. એમ બતાવતા પેલું પડ્યું રહ્યું, રહી ગયું આ. નિશ્ચય પડ્યું રહ્યું ને વ્યવહાર રહી ગયો. સમજાય છે કાંઈ? એ રહી ગયો, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા એ સમકિત. એ ખુલાસો કહેશે અંદર, હોં!. અને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ એ ચારિત્ર, થઈ ગયું ન્યાં. બતાવવું હતું કે, જેને જેને આત્માના શુદ્ધ પરમાનંદનો દ્રવ્ય સ્વભાવની સન્મુખ જેની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, રમણતા થઈ છે એને ભૂમિકા પ્રમાણમાં આવો વ્યવહાર હોય છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય છે. એમ બતાવતા એ

એને જ વ્યવહાર ને નિશ્ચય માની બેઠા, કે જો એ વ્યવહાર પહેલો આવે પછી નિશ્ચય થાય એમ. પેલું કહ્યું હતું કે નહિ વ્યવહાર સમજાવવા માટે? માટે પહેલો વ્યવહાર, તેનું ફળ નિશ્ચય. એ અજ્ઞાની વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની બેઠા છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? સમજવું, સમજવું ને સમજવું.

ભાવાર્થ :- ‘જેમ બાળક સિંહને ઓળખતું નથી, બિલાડીને જ સિંહ માને છે...’ મીંદડીને સિંહ માને છે.

મુમુક્ષુ :- મોટાએ કીધું છે ને.

ઉત્તર :- મોટાએ કીધું છે શું? એણે કીધું કે, સિંહ આવો હોય, જો સિંહ આવો હોય, સિંહ આવો હોય. એમ એણે કહ્યું કે, સિંહ આવો હોય, આવો હોય ત્યાં એ જ માની બેઠો. જો નિશ્ચયમાં વ્યવહાર આવો હોય, નિશ્ચય જ્યાં સમ્યક્ સન્મુખ દષ્ટિ આત્માની થઈ છે એને વ્યવહાર આવો હોય. પાંચમે આવો વ્યવહાર હોય, છઠ્ઠે આવો હોય, નિમિત્ત એને આવું હોય ત્યાં એને વળગી પડ્યો કે ઇ જ છે, એમ કહે છે. ‘ન્યાલભાઈ’! એ આશ્રય ભાઈ! આવી ગયો, હોં! ભૂતાર્થ વિમુખમાં, ભૂતાર્થથી વિમુખ કીધો એટલે ભૂતાર્થની સન્મુખ થવું એમાં આવી ગયું. સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુ અભેદ ચૈતન્ય પ્રભુ, એની સન્મુખ તે ભૂતાર્થ અને એનાથી વિમુખ એકલા વ્યવહાર ને નિમિત્તનું જ્ઞાન તે સંસાર છે, સંસાર છે. એથી વિપરીત તે મોક્ષ છે. એનો અર્થ. સમજાણું કાંઈ? કેમકે આત્મા તદ્દન મુક્ત સ્વરૂપ જ છે. એનું સ્વરૂપ જ મુક્ત છે, એ મુક્ત સ્વરૂપની સન્મુખની દષ્ટિ, જ્ઞાન ને ચારિત્ર એ એનો યથાર્થ ભૂતાર્થભાવ છે. એ ભાવને ઓળખાવવા પેલા વ્યવહારથી વાત કરી ત્યારે વ્યવહારને જ વળગી પડ્યો. મીંદડી સિંહ થઈ ગઈ, મીંદડી સિંહ થઈ ગઈ.

‘તેમ અજ્ઞાની નિશ્ચયના સ્વરૂપને ઓળખતો નથી,...’ ભગવાન આત્મા પરમાર્થભૂત ચિદ્ધન, આનંદકંદ પૂર્ણ આનંદનું રૂપ એવો જે અભેદ સ્વરૂપ ભગવાન આત્માનું એને તો ઓળખતો નથી. ‘વ્યવહારને જ નિશ્ચય માને છે...’ એ પહેલા વિકલ્પો આવ્યા કે, આવો એને વ્યવહાર હોય, આવો એને વ્યવહાર હોય, નિશ્ચયવાળાને આવો વ્યવહાર હોય. તો એ વ્યવહારને નિશ્ચય માની બેઠા. વ્યવહાર છે એ કરતાં કરતાં અમારે નિશ્ચય થશે, એને સીધું નિશ્ચયનું કારણ માની બેઠા. સમજાણું કાંઈ? એમ આવે છે, હોં! કારણ ને હેતુ ને બધું. એ તો વ્યવહારનયનું કથન છે. એને છોડીને સ્વરૂપની સન્મુખ દષ્ટિ, જ્ઞાન કરે તો બાકી રહેલા રાગને વ્યવહાર કહેવામાં આવે. એમ છે, ભાઈ! બહુ આ ... આ તો બહુ ખુલાસો (સરસ છે). ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’માં તો ઘણો સરસ ખુલાસો કર્યો છે. પ્રાયઃ ભૂતાર્થથી વિમુખ બોધ તે સંસાર અને એ વ્યવહારને પકડીને એમ માને કે, આ નિશ્ચય છે તો એ મિથ્યાદષ્ટિ છે. એમ તો સીધો ખુલાસો કર્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તે જ બતાવીએ છીએ.’ નિશ્ચયના સ્વરૂપને ઓળખતો નથી અને વ્યવહારને નિશ્ચય માને છે તે જ બતાવીએ છીએ. ‘જે જીવ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માના...’ જુઓ! આ ભૂતાર્થ વસ્તુ. ‘જે જીવ પોતાના...’ પોતાના પાછા. પરમેશ્વરના, બીજાના એના નહિ. ‘પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માના...’ પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ, પોતાનું ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્મા, એને આત્મા કહ્યો, એનું ‘શ્રદ્ધાન...’ દેખો! એ ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન. પોતાનું શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન એકરૂપ વસ્તુ. એનું શ્રદ્ધાન જુઓ! એ ભૂતાર્થનું શ્રદ્ધાન, એનું જ્ઞાન એ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન. ભાષા જુઓ! બહુ સરસ લખ્યું છે.

‘પોતાના જીવની પોતાની શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ આત્માનું શ્રદ્ધાન,...’ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માનું ‘જ્ઞાન...’ અને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્માના ‘આચરણરૂપ મોક્ષમાર્ગને ઓળખતો નથી...’ એવા મોક્ષમાર્ગને જાણતો નથી. મોક્ષમાર્ગ તો આ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ભગવાન આત્મા વસ્તુ-છતો ભાવ, વસ્તુમાં છતો ભાવ. ભૂતાર્થ છે ને? ભૂત-છતો, અર્થ-ભાવ. છતો એટલે હોવાવાળો ભાવ. ભગવાન આત્મામાં શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તે હોવાવાળો ભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મામાં શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ એ છતો, હોવાવાળો, અર્થ નામ એ એનો ભાવ છે. એવા શુદ્ધ સ્વરૂપ, ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ, તેની શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે, તેના સન્મુખનું- શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છતો ભાવરૂપ આત્મા તેમાં રમણતા તે આચરણ છે. એવા ‘મોક્ષમાર્ગને...’ આવા મોક્ષમાર્ગને ઓળખતો નથી, હજી તો ઓળખતો નથી, અહીં વાત લે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તે જીવ વ્યવહારદર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનું સાધન કરી પોતાને મોક્ષનો અધિકારી માને છે.’ જુઓ! ભાષા. એવી સરસ આવી. જુઓ! સાધન શબ્દ છે. આવે છે ને વ્યવહાર સાધન, ‘પંચાસ્તિકાય’માં? સમજાણું કાંઈ? પોતાનો શુદ્ધ ધ્રુવ ચૈતન્ય નિર્મળ ભાવ સ્વભાવ એ આત્મા. એવા આત્માની સન્મુખની એટલે કે એના આશ્રયની શ્રદ્ધા, એના આશ્રયે પ્રગટેલું જ્ઞાન. પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા. ભાવ સ્વરૂપ આત્મા. કેવો ભાવ? કે, ત્રિકાળ શુદ્ધ ધ્રુવ સ્વરૂપ ભાવ એવો આત્મા. એનું જ્ઞાન, એમાં અંતર આચરણ એનું નામ ચારિત્ર. એવા મોક્ષમાર્ગને ઓળખતો નથી. દેખો! આ મોક્ષમાર્ગ. સમજાણું કાંઈ? આ એક જ મોક્ષમાર્ગ છે, બીજો મોક્ષમાર્ગ નથી એમ કહે છે.

એવા શુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાન સ્વભાવ આત્મા, ભગવાન સ્વભાવ એટલે મહિમાવંત ભાવ, એવા આત્માના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને આચરણને તો જાણતો નથી. મૂળ ચીજ છે એને તો જાણતો નથી. એની શ્રદ્ધાની ખબર નથી, જ્ઞાનની (ખબર) નથી, આચરણની ખબર નથી. ‘તે જીવ વ્યવહારદર્શન...’ એનો ખુલાસો કરશે. વ્યવહારદર્શન એટલે શું? પેલામાં ખુલાસો કર્યો પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન (એ) નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ. એ જીવ વ્યવહારદર્શન, વ્યવહાર જ્ઞાન અને વ્યવહાર ચારિત્રનું ‘સાધન કરી પોતાને મોક્ષનો અધિકારી માને છે.’

વ્યવહાર સાધન કરીને મોક્ષનો અધિકારી માને છે. એટલે શું? વ્યવહારદર્શન એટલે શું? પેલી તો વાત કરી કે, પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આચરણ એ નિશ્ચય, યથાર્થ, ભૂતાર્થ. મોક્ષમાર્ગ પણ ભૂતાર્થ અને વસ્તુ પણ ભૂતાર્થ.

‘તે જીવ વ્યવહારદર્શન...’ ‘અરિહંતદેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરુ, દયાધર્મનું શ્રદ્ધાન કરી પોતાને સમ્યગ્દર્શિ માને છે.’ બરાબર છે? શેઠ! કબુલાતમાં આવી ગયા હવે. પહેલા એમ કો’ક કહેતું હતું કે, ‘ન્યાલભાઈ’ એમ કહે છે કે, સોનગઢમાં આચરણનું કંઈ સાધન નહિ માટે એકાંત છે. કીધું, કાંઈ વાંધો નહિ એ તો હળવે, હળવે. બરાબર થઈ ગયા છે કે, મારા ... આવ્યા વિના નહિ રહે, બુદ્ધિવાળો છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! કહો! સમજાય છે કાંઈ? બરાબર સંભળાય છે ને?

શું કહે છે? કે, ‘માણવક એવ સિંહો યથા ભવ્યત્યનવગીતસિંહસ્ય’ સિંહના નહિ જાણનારને તો મીંદડી સિંહ થઈ ગઈ. એમ ‘વ્યવહાર એવ હિ તથા નિશ્ચયતાં યાત્યનિશ્ચયજ્ઞસ્ય’ એમ નિશ્ચયના નહિ જાણનારને તો વ્યવહાર જ નિશ્ચયપણાને પામી જાય છે. મીંદડી કીધું, મીંદડી. બિલ્લી, બિલ્લી, ‘બિલ્લી વાઘ તણી માસી’ શું કાંઈક આવે છે ને? ‘દલપતરામ’ માં આવતું.

કહે છે, બહુ સરસ વાત છે! એવી ભૂમિકા ૮ ગાથા સુધી બાંધી છે ને! ૮ ગાથા સુધી ભૂમિકા છે, હોં! પછી શરૂ થાય છે. પુરુષસિદ્ધિ ઉપાય, લ્યો! પુરુષસિદ્ધિ ઉપાય છે. પછી સમ્યગ્દર્શનને આગળ લેશે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, બહુ સરસ! અરે...! જીવોને વાસ્તવિક તત્ત્વ શું છે એના સન્મુખની રુચિ, જ્ઞાન નહિ અને તે જ કરવા જેવું છે એવું જ્ઞાન નહિ. એથી જ્યાં પેલા વ્યવહાર સાધનની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમાં આવે કે, આ વ્યવહાર સાધન કહેવાય. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા પર વિષય તો છે ને? એ આત્માનો વિષય નથી, આત્માનો વિષય તો આ નિશ્ચય આત્માનો વિષય છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-નિશ્ચય એમાં આત્મા વિષય આવે છે અને આ વ્યવહાર વિષયમાં આત્મા નથી આવતો. એમાં તો અરિહંતદેવની શ્રદ્ધા એ પરદ્રવ્ય છે. નિર્ગ્રંથ મુનિ, દિગંબર સંત મુનિ, ભાવલિંગી મુનિ તે ગુરુ એની શ્રદ્ધા અને દયાધર્મનું શ્રદ્ધાન. દયાધર્મ, અહિંસા, વ્યવહાર અહિંસા, હોં! વ્યવહાર અહિંસા, દયા, શુભભાવ. એનું શ્રદ્ધાન કરી પોતાને સમ્યગ્દર્શિ માને છે. કહો! અમારે સમ્યગ્દર્શન છે. સાચા અરિહંતદેવને, સાચા નિર્ગ્રંથ ગુરુને માનીએ છીએ અને દયાધર્મ-ભગવાનનો માર્ગ તો અહિંસા છે. અહિંસા ધર્મને અમે માનીએ છીએ. કઈ અહિંસા? વ્યવહાર. બીજા જીવને દુઃખ ન દેવું, બીજા જીવની દયા પાળવી એવો જે ભાવ એને અમે માનીએ છીએ, એ અમારો ધર્મ, એ અમારી શ્રદ્ધા છે. અજ્ઞાની પોતાને સમ્યગ્દર્શિ માને છે. એ જૂઠી વાત છે.

અરિહંતદેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરુ, દયાધર્મનું શ્રદ્ધાન એ તો રાગ છે, એ તો શુભ વિકલ્પ છે, એ સમ્યગ્દર્શન નથી. પણ જેને આત્માના સ્વભાવ સન્મુખનું સમ્યગ્દર્શન નિશ્ચય થયું

એને વ્યવહાર રાગ તેને વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શનની ઉપમા અપાય છે. એ સમ્યગ્દર્શન નથી. ધર્મ બસ! કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મ એટલે દયા પાળો, કોઈ જીવને દુઃખ ન દેવું, ભગવાન મા હણો, મા હણો એ બહુ સાંભળ્યું છે. સ્તુતિમાં શરૂઆતમાં પહેલું આવે છે, મા હણો, મા હણો જીવને, એ ભગવાનનો ઉપદેશ. સમજ્યા ને? ... એ જિનવાણી જાણ,

કહે છે કે, ભાઈ! ભાઈ! તારી પુંજ મહા ચૈતન્ય ને આનંદકંઠ પ્રભુ તું છો. તારા અંતરમાં તો શુદ્ધ આનંદ, શુદ્ધ જ્ઞાન, શુદ્ધ શ્રદ્ધા, શુદ્ધ શાંતિ અંદર પડી છે. એવો પૂર્ણ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા એનો તો તને વિશ્વાસ, તેની દૃષ્ટિ, તેનો ભરોસો નથી. એવા આત્માનું તને જ્ઞાન નથી અને એવા આત્માનું તને આચરણ નથી. ફક્ત જ્યાં વ્યવહારથી સાધન તરીકે, નિમિત્ત તરીકે ઓળખાવ્યું કે, જુઓ! ભાઈ! આવું જ્યાં હોય-સ્વભાવ સન્મુખની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને રમણતા (હોય) ત્યાં આગળ એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો ભાવ હોય છે. એને સાધન તરીકે કહેવામાં આવે છે. સાધન કહો કે નિમિત્ત કહો કે વ્યવહાર કહો કે ઉપચાર કહો. વ્યવહાર સાધન, હોં! સમજાણું કાંઈ? એ (પોતાને) સમ્યગ્દૃષ્ટિ માને કે હું તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ છું. લ્યો! એમાં પેલા કહે, દેવ-ગુરુની શ્રદ્ધા કરી (તમે) સમ્યગ્દૃષ્ટિ, જાઓ! ... અરે...! ભાઈ! દેવ-ગુરુ તો પર છે એની શ્રદ્ધામાં સ્વ આવ્યું ક્યાંથી? એ તો પર આવ્યું. પર તો પહેલી શ્રદ્ધા કરે ત્યારે હજી પૂર્ણ વીતરાગ થયો નથી એથી વ્યવહારે ત્યાં આવું નિમિત્ત તરીકે વ્યવહાર શ્રદ્ધાન આવ્યા વિના રહેતુ નથી, હોય છે. હોય છે, વ્યવહાર હોય છે.

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચય માટે જ પકડે છે ને!

ઉત્તર :- નિશ્ચય તત્ત્વ પણ સાચું નથી પકડ્યું. ... ત્રણ તો સાચા પકડ્યા. દેવ, ગુરુ ને ધર્મ, એમ. એ તો વ્યવહાર તત્ત્વ છે. નિશ્ચય તત્ત્વ જ્ઞાયકભાવ શુદ્ધ, એને પકડ્યા વિના આવા વ્યવહારભાવને વ્યવહાર કહેવાતો નથી, વ્યવહાર જ કહેવાતો નથી. કહો! સમજાણું?

ભગવાન આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવનો પિંડ પ્રભુ, એની સન્મુખની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને આચરણ એવો શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ભાવ તેને અહીંયા મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. એવા મોક્ષમાર્ગના સ્થાનમાં, કાળમાં, આવા વ્યવહાર દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આદિ હોય છે, એનું જ્ઞાન હોય છે, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ પણ હોય છે. એમ બતાવતા એને જ વળગી પડ્યો કે, આ જ મારું સાચું તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? એ જ મારી સાચી શ્રદ્ધા છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા, અહિંસા ધર્મની શ્રદ્ધા વ્યવહારે ... અરે...! ... દયા તો જીવનો સ્વભાવ છે અને એ પરની દયા પાળવી જીવનો સ્વભાવ છે. સિદ્ધમાં પણ ભગવાને કરુણા કીધી છે. પણ કઈ કરુણા? સમજ તો ખરો, ભાઈ! વૃત્તિનું ઉત્થાન થાય આને બચાવું કે આને દુઃખ ન દેવું એ તો બધો રાગ છે.

‘કિંચિત્ જિનવાણીને જાણી પોતાને...’ કિંચિત્ જિનવાણી, જોયું? શું કરવા? વાસ્તવિક જિનવાણીનો અભિપ્રાય જાણે તો તો અંદર સ્વસન્મુખનું જ્ઞાન થાય. જિનવાણી એટલે વીતરાગી વાણી, વીતરાગી વાણી વીતરાગતાને બતાવે. એમણે તો ‘કિંચિત્ જિનવાણીને જાણી...’ જુઓ!

કિંચિત્ ભલે અગિયાર અંગ જાણ્યા તોપણ કિંચિત્ જિનવાણી. એમ થયું કે નહિ? નવ પૂર્વ ભણ્યો પણ એ કિંચિત્ છે એમ માને. કારણ કે, જિનવાણીને વાસ્તવિક કહેવું છે શું? અભેદ સ્વભાવ ચૈતન્યની શ્રદ્ધા, એનો આશ્રય લેવાનું કહ્યું હતું. જિનવાણી તો વીતરાગતા બતાવે, વીતરાગતાની પ્રસિદ્ધિ કરવા બતાવે. જિનવાણી રાગ પ્રસિદ્ધિ બતાવે છે? વીતરાગતાની પ્રસિદ્ધિનું થયેલું જ્ઞાન પછી રાગ છે એનું જ્ઞાન કરે. પણ વીતરાગતા જ જ્યાં પ્રસિદ્ધ થઈ નથી અને એકલો રાગને માને એ તો કહે છે કે, વ્યવહારને જ એ નિશ્ચય માની બેઠો.

‘કિંચિત્ જિનવાણીને જાણી પોતાને જ્ઞાની માને છે,...’ લ્યો! શાસ્ત્રના જાણકાર થયા પણ ઓળખાણ થઈ નહિ. છ દ્રવ્ય અને એના ગુણ ને એની પર્યાય ને એનું ફલાણું ને એનું આ ને આનું આ. અહીં તો ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવું દ્રવ્ય, એનું જેને જ્ઞાન છે તેને જ્ઞાન કહે છે. એના જ્ઞાન વિનાનું આવું જ્ઞાન તેને કિંચિત્ જિનવાણીનું જ્ઞાન, તેને વ્યવહારું જ્ઞાન પુણ્યબંધનું કારણ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ‘કિંચિત્ જિનવાણીને...’ એમ ભાષા ભારે શરૂ કરી છે. કિંચિત્-કાંઈક અથવા કોઈ પ્રકારે વ્યવહારથી જિનવાણી જાણે. ભગવાન આત્મા, જે એકલો જ્ઞાન સ્વભાવ ચૈતન્ય સરોવર પ્રભુ છે. એનું જ્ઞાન તે વાસ્તવિક યથાર્થ પૂરું સાચું જ્ઞાન. એવા જ્ઞાનને તો જાણતો નથી અને શાસ્ત્રનું કિંચિત્પણું જાણે અગિયાર અંગ ને નવ પૂર્વ ભણ્યો હતો તોપણ કિંચિત્ છે. વ્યવહાર, હોં! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘પોતાને જ્ઞાની માને છે,...’ પોતે જ્ઞાની છે, એમ માને છે. જુઓ! આ મિથ્યાદષ્ટિના લક્ષણ. સમજાણું કાંઈ? શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવ પૂર્ણથી ભરેલો, એનું અંતર સન્મુખ થઈને જ્ઞાન થયું તે સાચું જ્ઞાન અને તે મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન. તેને ન જાણતા, આવા શાસ્ત્રના જાણપણા કેટલાક કિંચિત્ થોડાઘણા ઉઘાડમાં કર્યા એને માને કે, આ મારું જ્ઞાન તે મોક્ષનો માર્ગ છે. એ માર્ગ છે, ભાઈ! હળવે હળવે એનાથી (થાશે), હળવે હળવે એનાથી થશે. જિનવાણીના જાણપણાથી હળવે હળવે સાચું આત્માનું જ્ઞાન થાશે, એમ માનનારો વ્યવહારને જ નિશ્ચય માને છે, એમ કહે છે. વ્યવહારની દિશા ફેરવી નાખીને નિશ્ચયમાં જાય. વ્યવહારનું આ જ્ઞાન રાખીને, લક્ષમાં રાખીને અંદરમાં જવાય છે, એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘મહાવ્રતાદિ ક્રિયાનું સાધન કરી...’ જુઓ! પેલાને શાસ્ત્ર ... જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું સાધન કરી અને અહિંસા, સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ એવા પંચ મહાવ્રતના પરિણામ રાખે. પંચ મહાવ્રતના પરિણામ એ પણ પુણ્યબંધનું કારણ છે, એ કાંઈ ધર્મ નથી. અઠ્યાવીસ મૂળગુણ જે કહ્યા એ તો શુભરાગ છે, ચારિત્ર નથી. હવે એને ચારિત્ર કહે છે અત્યારે, લ્યો! એ ચારિત્ર છે એ ચારિત્ર ‘કુંદકુંદાર્યયે’ પાળ્યું. અરે...! ભગવાન! આખી જિંદગી પાળ્યું ને તમે એને ઝેર કહો! પુણ્યને ઝેર કહો સાંભળ્યા કેમ જાય? મહાવ્રતના પરિણામ એ શુભરાગ છે, એમ કહે છે. આ મહાવ્રતને બધા ચારિત્ર માને છે, આ બધા. સમજાણું કાંઈ?

અહિંસા સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ એવો જે ભાવ-એ બધો પરલક્ષી ભાવ છે માટે શુભભાવ છે, એને એ સાધન માની અને મોક્ષનો માર્ગ માને છે. વ્યવહારને-મીંદડીને જ સિંહ માન્યો, વ્યવહારને જ નિશ્ચય માન્યો, એમ ભાષા કરે છે. આ તો ભાઈ! સાધન કરતાં કરતાં નિશ્ચય પમાય. એ સાધન-ખરો વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ પહેલો છે ને પછી નિશ્ચય છે. શુભ ઉપયોગ પહેલો મોક્ષમાર્ગ છે અને શુભ ઉપયોગ પછી શુદ્ધ ઉપયોગ તે તેનું ફળ મોક્ષમાર્ગ છે. શુભ ઉપયોગ ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે આદિ હોય. શુદ્ધ પછી સાતમે, આઠમે આદિ હોય. આહાહા...! કહો! સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, ‘મહાવ્રતાદિ...’ આદિ એટલે સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ શુભભાવ પાળે. નિર્દોષ આહાર લે મુનિપણાને યોગ્ય જે આચરણ શુદ્ધ છે એ બધું આવી જાય. ‘મહાવ્રતાદિ ક્રિયાનું સાધન કરી...’ ક્રિયા, જુઓ! આ સાધન કરી (એટલે) ત્રણેનું સાધન કરી, ‘પોતાને ચારિત્રવાન માને છે.’ પોતે ચારિત્રવંત અમે છીએ, એમ માને છે. નિર્મળના અર્થને પ્રમાણ નથી રાખતા માળા. પોતાની ઉંઘી દષ્ટિને લઈને. ‘આ રીતે એ શુભોપયોગમાં સંતુષ્ટ થઈ,...’ લ્યો! એ ત્રણે શુભરાગ છે, શુભોપયોગ છે. કોણ? અરિહંતની શ્રદ્ધા, નિર્ગ્રંથ મુનિ સંત ભાવલિંગી મુનિની શ્રદ્ધા, દયા-ધર્મની શ્રદ્ધા એ શુભરાગ છે. કિંચિત્ જિનવાણીનું જાણપણું એ પણ શુભોપયોગ છે, એ વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી અને પંચ મહાવ્રતના પરિણામ પણ શુભોપયોગ છે. સમજાણું કાંઈ?

એવા ‘શુભોપયોગ...’ એટલે શુભરાગ એમાં ‘સંતુષ્ટ થઈ...’. સાચી વાત છે ઇ. એ અમારો ધર્મ છે, ‘માંગીરામજી’! એવું જ સાંભળ્યું હતું ને અત્યાર સુધી તો? કોઈ કહે છે ...? નહિ આપણે ... એનાથી જ નિર્જરા છે, એનાથી જ સંવર છે. મહાવ્રતથી નિર્જરા ને મહાવ્રતથી સંવર. કહે છે કે, શુભોપયોગથી જે પોતે સંવર-નિર્જરા માને એ વ્યવહારને નિશ્ચય માને છે, મીંદડીને સિંહ માને છે. ભારે વાત આકરી. સમજાણું કાંઈ?

‘આ રીતે...’ આ રીતે દયાધર્મને--દયાના ભાવને ધર્મ માને, દેવ-ગુરુની શ્રદ્ધાને સમકિત માને, પંચ મહાવ્રતને, અઠ્યાવીસ મૂળગુણને, શ્રાવક હોય તો બારવ્રત એને હોય ને? બારવ્રત માનેલા એને વ્રત માને - ચારિત્ર. અને એને સાધન માને. છે એમાં? એને સાધન માને. સાધન છે ને ઇ! તદ્દન એકાંત થઈ જાય, નહિતર એકાંત થઈ જશે. ઇ એકાંત તો ત્યારે સમ્યક્ કહેવાય કે, આ નથી ને આ છે ત્યારે એને ખરેખર મોક્ષમાર્ગનું સાધન કહેવાય. એ સાધન નથી, સાધન તો સ્વરૂપની અંતરમાં દષ્ટિ, જ્ઞાન ને રમણતા (થવા) તે મોક્ષનું સાધન છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ત્રણનું સાધન કરી પોતાને મોક્ષનો અધિકારી માને છે, એમ ભાષા. પછી અહીં છેલ્લે મુક્યું આ, આવું ‘ક્રિયાનું...’ એ બધી ક્રિયા કરી, એનું ‘સાધન કરી પોતાને ચારિત્રવાન માને છે.’

‘આ રીતે એ શુભોપયોગમાં સંતુષ્ટ થઈ,...’ બસ! શુભરાગ, કષાય મંદ આહાહા...!

પછી શું? ‘શુદ્ધોપયોગરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રમાદી છે...’ પણ એ શુભોપયોગથી ખસીને શુદ્ધનું અવલંબન લઈ અને જે શુદ્ધ આચરણની, શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને આચરણ એનાથી તો પ્રમાદી છે, એની દરકાર કરતો નથી. પરસન્મુખના ભાવમાં જ મોક્ષમાર્ગ માની સ્વસન્મુખને માટે પ્રયત્ન કરતો નથી. સમજાણું કાંઈ? આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ પહેલું-વહેલું વંચાય છે, હોં! છપાણું નહોતું ને. ગુજરાતીમાં છપાણું. પુસ્તક બહુ સારું છે. ‘વજુભાઈ’ એ કર્યું છે ને આ?...

આ રીતે અનાદિનો અજ્ઞાની શુભ ને ભેદથી જ્યાં આત્માની વાત સમજાવી કે જુઓ! આ આત્મા. એ આત્માને પકડવો એનું નામ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. એને ઠેકાણે જ્યાં વાત કરી વ્યવહારની ત્યાં વ્યવહારને પકડીને એને સાધન માન્યું. દેવ, ગુરુ, ધર્મની શ્રદ્ધા એ અમારે સમકિતનું સાધન (છે), મોક્ષમાર્ગ છે. શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એ મોક્ષમાર્ગનું સાધન, મોક્ષમાર્ગ અને પંચ મહાવ્રતના અઠવાવીસ મૂળગુણના વિકલ્પો એ અમારે સાધન. સાધન પહેલું હોય ને? પછી સાધ્ય હોય ને? લ્યો! એમ કહે છે. પહેલું આ સાધન હોય, પછી સાધ્ય હોય એ વાત ખોટી છે. એ આ સાધન જ નથી, એમ કહે છે અહીં. એ તો સ્વરૂપનું અંતર સાધન કર્યું હોય એને આવા શુભોપયોગને વ્યવહાર સાધન તરીકે કહેવામાં આવ્યું છે. ઓળખાવ્યું છે કે ચીજ આવી હોય એને ભૂમિકાને યોગ્ય (આવો વ્યવહાર હોય), એમ ઓળખાવ્યું તો એને વ્યવહાર સાધન કહ્યું. પણ એનો અર્થ એ નથી કે, એ સાધનથી અહીં અંતર નિશ્ચય પમાય. અત્યારે પમાય પછી પણ હળવે હળવે પમાય. એમ નથી. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ન છોડો એટલે નિશ્ચયનો આશ્રય ન છોડો અને વ્યવહાર નથી એમ ન માનો. વ્યવહાર નથી એમ જો માનશો તો વ્યવહારના રત્નત્રયના જે પરિણામ-પ્રવૃત્તિ પરિણામ છે એ પરિણામ જ સિદ્ધ નહિ થાય, એમ કહે છે. એ હમણાં આવશે.

અનાદિથી અજ્ઞાનીને ભૂતાર્થ ભગવાન આત્મા ચૈતન્ય ભાવ સંપન્ન પ્રભુ, એની સન્મુખની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને ચારિત્ર, એના સન્મુખનું એટલે એના આશ્રયનું, એ ભાવ નથી પણ જ્યારે વ્યવહારથી એને સમજાવ્યું અને વ્યવહાર સાધન હોય એવું જ્યારે કહ્યું ત્યાં એ વ્યવહારને નિશ્ચય માનીને સંતોષ થઈ ગયો. ઘણું આપણે કર્યું, ઘણું (કર્યું) એટલું બસ છે હવે. તેમાંથી હળવે હળવે ક્ષપકશ્રેણી થઈ જશે, શુદ્ધોપયોગ એમાંથી આવી જશે. શુભોપયોગમાંથી ક્ષપકશ્રેણી. એ શુભોપયોગમાંથી ક્ષાયિક સમકિત થાય ને ક્ષાયિક સમકિત વિના ક્ષપક શ્રેણી હોય નહિ માટે શુભોપયોગથી ક્ષપકશ્રેણી ચડશે. ક્ષપક શ્રેણીથી કેવળજ્ઞાન થાશે, જાઓ! અને શુભ રાગ તે પણ પાછો કર્મના કારણે થાય, કર્મ વિના શુભરાગ હોય નહિ. જેટલો રાગ અંશ છે એટલો, હોં! એમાંથી છૂટતા ... આહાહા...! કેટલો ફેર!

‘આ રીતે એ શુભોપયોગમાં સંતુષ્ટ થઈ,...’ શુભરાગ કષાયની મંદતા થઈ. કઈ? દેવ-

અરિહંતની શ્રદ્ધા, ગુરુ નિર્ગ્રંથની શ્રદ્ધા, દયા-ધર્મની શ્રદ્ધા, શાસ્ત્રનું જ્ઞાન, પંચ મહાવ્રતના પરિણામ એ શુભરાગ છે, શુભોપયોગ છે, પુણ્યભાવ છે, પુણ્ય બંધનનું કારણ છે. અબંધ પરિણામી નથી એ તો પુણ્યબંધનું કારણ છે. બંધ ભાવ છે તે બંધનું કારણ છે. અબંધ પરિણામ તો અબંધ સ્વભાવી આત્માને આશ્રયે પરિણામ પ્રગટે તે અબંધ પરિણામ છે. એ અબંધ પરિણામને તો જાણતો નથી ને આ બંધ પરિણામને સાધન માનીને મોક્ષનો માર્ગ માને છે. સમજાણું કાંઈ?

‘આ રીતે એ શુભોપયોગમાં સંતુષ્ટ થઈ, શુદ્ધોપયોગરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રમાદી છે...’ તેમ પંચમકાળમાં અત્યારે શુદ્ધોપયોગ તો છે નહિ, જાવ! તો કહે હવે આપણે આ જ કરવાનું રહ્યું. અંદરમાં સન્મુખ થવાના પ્રયત્નની જરૂર નથી. કારણ કે, શુદ્ધોપયોગ તો અત્યારે છે નહિ, એમ કહે છે. આહાહા...! શુદ્ધોપયોગ, શુભથી ખસી અને ચૈતન્ય શુદ્ધ સ્વભાવ ચૈતન્ય આત્મા, એનો આ વેપાર, એનો ઉપયોગ, એનું આચરણ, શુદ્ધ ચૈતન્યભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને આચરણ એવો જે શુદ્ધ આચરણ, શુદ્ધભાવ એમાં પ્રમાદી છે. કારણ કે, આમાં સંતુષ્ટ થઈ ગયો. આટલું કર્યું છે હવે એ તો થશે જ, આપણે મોક્ષમાર્ગ છે, સાધન તરીકે છે તો સાધ્ય તો પ્રગટ થાય. પંચમકાળ છે તો ન થાય.. કહો! ‘કાંતિભાઈ’! સમજાયું? એમ ચાલે છે કે નહિ? બે જુદે-જુદાં છે, બે જુદે-જુદાં છે, બે વિરુદ્ધ ફળવાળા છે, બેની દિશા ફેર છે. આહાહા...!

‘તે કારણે કેવળ વ્યવહારનયના અવલંબી થયા છે...’ આ કારણે. કેમ? કે, પેલા વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની બેઠા. એનાથી થશે, એનાથી થશે એટલે એ જ કારણ છે, એ જ સાચું સાધન છે. ‘તે કારણે કેવળ વ્યવહારનયના અવલંબી થયા છે...’ કેવળ વ્યવહાર. એ વખતે નિશ્ચય અવલંબન લેવું, સ્વભાવ સન્મુખ જવું એ તો પડ્યું રહ્યું. એકલા ‘વ્યવહારનયના અવલંબી થયા છે એને ઉપદેશ આપીએ તો નિષ્ફળ છે.’ કહે છે કે, લાખ વાત કર તોપણ એ વ્યવહારને નહિ છોડે. અમારે સાધન કહ્યું છે, ભગવાને સાધન કહ્યું છે, ભગવાને ઉપાય કહ્યો છે, એ પણ કારણ કહ્યું છે, એને પણ હેતુ કહ્યો છે.

તને વ્યવહારથી અમે સમજાવીએ ત્યાં તું વ્યવહારને પકડીને બેસે ને અમારે કહેવું શું તને હવે? એમ કહે છે, મૂળ તો એમ કહે છે. તને અમારે સંભળાવવું શું? સાંભળનારને અમે જ્યાં વ્યવહારથી વાત કરીએ ત્યાં તું વ્યવહારને પકડીને બેઠો. જુઓ! આવું સાધન હોય, હોં! નિશ્ચય આવો હોય ત્યાં વ્યવહાર આવો હોય અને એ નિમિત્ત પેલા નૈમિત્તિકની પ્રસિદ્ધિ કરે છે. વ્યવહાર આવો હોય એ નિશ્ચયનો આશ્રય, દ્રવ્યનો આશ્રયવાળો કેવો ભાવ ત્યાં હોય એને જણાવે છે. સમજાણું કાંઈ?

તે અહીં પકડીને બેઠો કે, જુઓ! તમે કહ્યું હતું કે નહિ? તમે મૌન રહેવાનું કહ્યું કે નહિ? તો તમે કેમ બોલો છો? મૌનથી લાભ થાય કે નહિ? એમ કહો છો કે નહિ

તમે? તો તમે શું કરવા બોલો છો? પકડ્યું. એમ જ્યાં આમ વ્યવહાર હોય છે અને એનાથી નિશ્ચય ઓળખાવવા માટે કહ્યો છે. ત્યાં એણે પકડ્યો કે, વ્યવહાર છે કે નહિ? જુઓ! આવ્યો કે નહિ? એ વ્યવહારને જ માને છે. જોયું? ‘તે કારણે કેવળ વ્યવહારનયના અવલંબી થયા...’ નિશ્ચયના ભાન સહિતનો વ્યવહાર ત્યાં નિમિત્તરૂપે હોય તો તો એ બરાબર છે. વર્તમાન, હોં! નિશ્ચય પછી વ્યવહાર એમ નહિ. એ બેના ભેદ પાડ્યા છે. કેવળ વ્યવહાર અવલંબી. ત્યારે એ કહે, ના નિશ્ચય વ્યવહાર નથી અને નિશ્ચયમાં હમણાં લક્ષ આવવાનું છે. અમારો શુદ્ધોપયોગ લાવવા માટે આ બધું ગ્રહણ કરીએ છીએ. એ તો પછીનો કાળ થયો. એની વાત ક્યાં રહી? અત્યારે વર્તમાન વ્યવહારના અવલંબનમાં નિશ્ચયનું જરીએ અવલંબન નથી માટે કેવળ વ્યવહાર અવલંબન છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

પછી થાશે એવો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે? વર્તમાનમાં એકલા વ્યવહારના પરિણામ... જો કે આ જે કહે છે પણ પંચ મહાવ્રતાદિ એના પણ ક્યાં ઠેકાણા છે? છતાં કેવળ વ્યવહારનું અવલંબન લઈ, અવલંબી થયા છે. આમ જ્યાં ઉપદેશ દેવા માંડ્યો, વ્યવહારથી સમજાવવા માંડ્યા તો કહે જુઓ! એ પણ કાંઈક ચીજ છે કે નહિ? લ્યો! પાંચમી ગાથામાં આવ્યું હતું ને? કોઈક કહેતો હતો, વકીલ સોલિસીટર. જુઓ! આ ‘વ્યવહાર વિણ પરમાર્થનો ઉપદેશ અશક્ય છે.’ જુઓ! વ્યવહાર વિના પરમાર્થ પમાતો નથી. જુઓ! એમાં આવ્યું છે. ઠીક! (સંવત) ૧૯૮૭ની સાલમાં. અરે..! એ તો ઉપદેશની વાત છે. વ્યવહારનો ઉપદેશ છે, વ્યવહારથી પામે છે ક્યાં? વ્યવહારને ન અનુસરીને, શ્રદ્ધજે ન્યાં એમ નથી? કહેનારે વ્યવહાર કહ્યો એણે વ્યવહારને અનુસરવો નહિ. સાંભળનારને વ્યવહારથી કહે છે પણ એ સાંભળનારે વ્યવહારને અનુસરવો નહિ, અનુસરવો નિશ્ચયને. ત્યારે પેલાને વ્યવહારે સમજાવીને કહેવાય છે. શું થાય? ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ?

‘કેવળ વ્યવહારનયના અવલંબી થયા છે એને ઉપદેશ આપીએ તો નિષ્ફળ છે.’ નવું પકડશે તરત જ તે. પાણીમાં બુડતો હોય માણસ એને તારવા, તો અચાનક એનું ગળુ પકડે, પેલાના હાથ જ પકડે. હાથ છૂટા રાખીને પકડે, હાથથી તો પકડે એટલે બેય જાય, બે મરી ગયા બિચારા. એક ભાઈ તણાતો હતો, બીજા ભાઈને (થયું), લાવને જાઉં. ત્યાં તણાતા એને પકડ્યો, બન્ને ગયા, મરી ગયા. તંબોળીના સાળા છે, ઘણું કરીને. ‘ધીરૂભાઈ’. એકવાર ... નહાવા ગયા હતા તો પેલો ચાલ્યો, ... એમ વ્યવહારથી જ્યાં વાત કરી તો પકડ્યો એને. જુઓ! એ વ્યવહાર પણ કારણ છે, સાધન છે. નિશ્ચય ... વ્યવહાર નિશ્ચય પકડ્યો એણે. એને નિષ્ફળ ઉપદેશ છે. ઉપદેશ આપવાનું ફળ (કાંઈ નથી).

‘અહીં પ્રશ્ન ઊપજે છે કે આવા શ્રોતા પણ ઉપદેશ લાયક નથી.’ લ્યો! શું પ્રશ્ન ઊપજે છે? કે, ‘આવા શ્રોતા પણ ઉપદેશ લાયક નથી.’ ઈ ત્યાં કહ્યું. ‘અહીં પ્રશ્ન ઊપજે છે કે આવા શ્રોતા પણ ઉપદેશ લાયક નથી.’ એમ.

૧૩૪

પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય પ્રવચન (ભાગ-૧)

‘તો શ્રોતા કેવા ગુણવાળા જોઈએ?’ સમજાણું કાંઈ? આવા શ્રોતા જ્યારે ઉપદેશ લાયક નથી ‘વ્યવહાર એવ હિ તથા નિશ્ચયતાં યાત્યનિશ્ચયજ્ઞસ્ય’ એમ કીધું ને? જે વ્યવહારથી નિશ્ચય પામી જાય (એમ માને) એ તો શ્રોતા લાયક નથી. ‘તો શ્રોતા કેવા ગુણવાળા જોઈએ?’ સાંભળનારામાં કેટલી લાયકાત સાંભળનારની જોઈએ એની વાત કરે છે, લ્યો! કહેનારની લાયકાતની વાત ચોથી ગાથામાં કીધી. સમજાણું? આ સાતમી ગાથા છે. ૪થીમાં કીધું મુખ્ય-ઉપચારની. અહીં વ્યવહાર-નિશ્ચય કહે છે, ત્યાં મુખ્ય-ઉપચાર શબ્દ હતો. ‘શ્રોતા કેવા ગુણવાળા હોવા જોઈએ?’ લ્યો! પાધરા શ્રોતા કેવા ગુણવાળા હોવા જોઈએ? એવા શ્રોતા એ સમજી શકે નહિ તો તો ઊંધું મારશે, એમ કહે છે. ‘તેનો ઉત્તર આગળ કહે છે...’ થઈ ગયો વખત.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)